

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد

دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی

گروه آموزشی زبان و ادبیات عرب

جستاری در زندگی و شعر ابن منیر طرابلسی

استاد راهنما
دکتر مرضیه آباد

استاد مشاور
دکتر عباس عرب

دانشجو
عطیه میرزایی

شهریور 1389

تقدیر و سپاس:

سپاس بی کران خدای را که مرا از بیخ به همه چیز رساند.
سپاس از پدرم، که کشتی زندگیم را به خوبی ناخدایی کرد
مادرم، که جام صبوری و تحمل سختی را به من نوشاند

همسرم ایمان، به پاس همراهی ما و هدلی هایش

استاد محترم راهنا، سرکار خانم دکتر مرصیه آباد، که آبادگر تحقیق ویرانم و راضی شده به کاستی هایم بود
استاد محترم مشاور، جناب آقای دکتر عباس عرب، که بارهمنمایی های خود راه نامموار پر تو، شتم را هموار نمود
مادر، همسرم، سرکار خانم زهرا مهاجرمی (کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی)، که با ویراستاری دقیق خود
این تحقیق ناسامان را اصلاح کرد.

استاد ارجمندم جناب آقای دکتر علی زیتون استاد زبان و ادبیات دانشگاه بیروت که در فهرست بندی این
اثر مرایاری کرد.

مدیر محترم گروه زبان و ادبیات عربی جناب آقای دکتر حسن عبدالمی که اندیشه های ناب را بر سر کلاس
درس به من آموخت.

رئیس محترم کتابخانه ی دانشکده ادبیات، جناب آقای دکتر محمد نکارش که بستر مناسبی برای من فراهم کرد تا با
آرامش هرچه بیشتر به تحقیق و تفحص پردازم.

مسئولین محترم تالار محققان کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی که همواره در رسیدن محققان به اهداف پژوهشی خود
کوشا هستند.

منشی محترم گروه زبان و ادبیات عربی سرکار خانم صدیقه قادری به پاس زحمات فزوانی که برای من کشید.
دوستان عزیزم سرکار خانم نیره خوبان و اقدس عرب (دانشجویان کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عربی) که
با مساعدتهای بی دریغ خود مراد نگارش این رساله یاری کردند.

و در پایان از خانواده‌ی فهیم خودم و همسرم به ویژه برادرانم محسن و مصطفی و تنها خواهرم عمیدیه که در طول
نگارش این اثر با گفتار و رفتار خود به من آرامش دادند شکر و قدر دانی می‌کنم.

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

فرم چکیده پایان نامه تحصیلی دوره تحصیلات تکمیلی دفتر مدیریت تحصیلات تکمیلی

نام خانوادگی دانشجو: میرزائی	نام: عطیه		
استاد راهنما: دکتر مرضیه آباد	استاد مشاور: دکتر عباس عرب		
دانشکده: ادبیات و علوم انسانی	رشته: زبان و ادبیات عربی	گرایش: ---	مقطع: کارشناسی ارشد
تاریخ دفاع: 1389/6/25	تعداد صفحات: 191		
عنوان پایان نامه: جستاری در زندگی و شعر ابن منیر طرابلسی			
کلید واژه ها: ابن منیر طرابلسی، زندگی، تشیع، شعر، تریه			
چکیده:			
<p>ابن منیر یکی از شاعران شیعه ی شام در قرن پنجم هج است که پژوهشگران حق وی را ادا نکردند و نام او چنان که بایسته اش بود در کتب تاریخ ادبیات ذکر نگردید. وی به دلیل مذهب تشیع و زبان گزنده اش زندگی پر کشاکشی را تجربه کرد. او زاده ی طرابلس بود طرابلسی که در زمان خاندان بنی عمار در زمینه های علمی و ادبی در اوج قرار داشت .</p> <p>شعر ابن منیر برگرفته از ذوق ادبی و مهارت بیانی بالای او دارد تصاویری که ارائه می دهد جذاب و قابل فهم است او در موضوعات شعری قدیم طبع آزمایی کرده و از موضوعات جدید زمانه اش چون شعر جنگ و وصف اجزاء طبیعت غافل نبوده است. مسئله ای که او را از سایر شاعران معاصرش متمایز می کند، در قالب موضوعات شعری، غدیریه ی اوست که با عنوان تریه در تاریخ نگارهای شیعه و سنی بیان شده است و در زمینه ی مسائل فنی کاربرد جناس است. او چون ابو تمام از جناس و طباق بسیار بهره برده است. وفور کاربرد جناس و طباق گاه سروده های او را دچار تکلف می کند وی از این آرایه بیشتر در اشعار جنگ و جهاد بهره می گیرد، آنجا که صحنه های سخت نبرد را توصیف می کند. ابن منیر طرابلسی هر چند در بین اهل فن شهره نیست اما این مسئله از مهارت های زبانی او نمی کاهد او را می توان همطراز ابوتمام دانست</p>			

فهرست:

مقدمه.....أ

بخش اول: کلیات

فصل اول: اوضاع سیاسی شام در عصر شاعر

الف) سلجوقیان:2

ب) صلیبیان:4

ج) زنگیان:8

فصل دوم: اوضاع اجتماعی

أ) جغرافیای شام:18

ب) طبقات جامعه و وضعیت اقتصادی:18

ج) مذاهب دینی در شام:20

د) پدیده های رایج در این دوره22

فصل سوم: اوضاع فکری و فرهنگی

أ) نهضت علمی شام25

ب) وضعیت علوم26

فصل چهارم: زندگی نامه

- 29 (أ) از تولد تا ورود به چرخه‌ی شعر و سیاست:
- 30 (ب) تشیع ابن منیر:
- 32 (ج) تاثیر طرابلس بر ذوق و قریحه‌ی ابن منیر:
- 34 (د) هجرت، تبعید، حبس، وفات:
- 41 (ه) اقوال نویسندگان در مورد ابن منیر طرابلسی:
- 43 (و) معاصران ابن منیر:
- 46 (ز) راویان شعر ابن منیر:
- 47 (ح) تنها اثر برجای مانده از ابن منیر:

بخش دوم: شعر ابن منیر

فصل اول: نگاهی به اوضاع ادبی عصر شاعر

- 49 (أ) بررسی اوضاع شعر این دوره:
- 50 (ب) موضوعات شعری متداول در این دوره:
- 55 (ج) موضوعات جدید:
- 56 (د) ویژگی های فنی این دوره:

57 هـ) نثر این دوره

فصل دوم: کندوکاوی در موضوعات شعری ابن منیر

58 مدح

60 أ) صفات برجسته ی ممدوحین:

60 1) عدالت پیشگی:

62 2) شجاعت و جنگاوری:

63 3) دینداری و تقوای الهی:

66 4) اراده قوی و همتی بلند:

66 5) جایگاه برتر ممدوح نسبت به دیگران:

67 6) نسب والا:

68 7) جود و کرم ممدوح:

69 ب) مدح شهرها:

70 1) وصف مردم:

71 2) وصف طبیعت:

72 3) وصف اماکن تاریخی و محلات:

75 4) وصف راهها:

76 هجو

- 80 (1) پستی منزلت:
- 81 (2) جهل و نادانی:
- 83 (3) بخل:
- 84 (4) ترس:
- 84 (5) هجو ایستایی و رکود:
- 85 (6) هجو قدرشناسی و بدذاتی:
- 86 (7) هزل و شوخی:
- 90 غزل
- 94 مرجع ضمیر مذکر در غزلیات ابن منیر کیست؟
- 98 عشق و فراق
- 99 حکمت
- 102 عتاب و شکوه
- 107 وصف
- 109 شعر جنگ
- 111 (1) ذکر فتوحات و ابراز شادی از آن:
- 115 (2) شکست دشمنان:
- 117 (3) ابزار جنگی:
- 118 تعهد ادبی
- 119 شعر شیعه:
- 120 غدیریه:

126	بینامتنی
128	أ) استشهاد قرآنی:
129	1) استشهاد ترکیبی در آیات قرآنی
132	2) مفردات قرآنی:
133	3) بینامتنی و نام سوره ها:
136	ب) بینامتنی تاریخی:
136	أ) تاریخ قدیم عرب:
138	ب) تاریخ اسلام:
142	ج) تاریخ اموی:
143	د) تاریخ عباسی:
144	گفتگو و خطاب
148	دعا
150	قسم
152	بحور عروضی
153	صور خیال
154	صنایع ادبی
155	صنایع بیانی:
158	صنایع بدیعی:
163	فرجام سخن
164	فهرست آیات قرآن
165	کتابنامه

همتی بدرقه ی راه کن ای طایر قدس که دراز است ره مقصد و ما نوسفریم

موضوع پژوهش حاضر، بررسی زندگی و شعر ابن منیر طرابلسی شاعرسیاسی و شیعه مذهب اواخر قرن پنجم هـ ق است؛ وی در شام زاده شده و زندگی اش سراسر، تشویش و اضطراب بود زیرا در عصری می زیست که مملکت اسلامی تجزیه شده بود و دولتهای مختلفی در عرصه ی سیاست به قدرت نمایی مشغول بودند. از این رو او نیز در معرض تندبادهای ناشی از تحولات سیاسی قرار می گرفت چنان که گاه مورد عنایت حاکمانی چون «عماد الدین» و «نورالدین» قرار گرفته و گاه موجبات خشم حاکمانی چون «بوری بن طغتنکین» اتابک شام را فراهم نموده است، تا جائیکه او را به خاطر مسائل اعتقادی به بند کشیدند. علاوه براین، بیشتر زندگی او با جنگهای صلیبی قرین بوده و این جنگها از نظر تاریخی به شعر وی سندیت بخشیده است.

بنابر این، شخصیت متعهد و مبارز ابن منیر از یک سو و شعر جذاب وی از سوی دیگر و نیز تقریباً بکر بودن موضوع از جهت سوم، همه و همه دست به دست هم دادند و سبب شدند که نگارنده شخصیت و شعر این شاعر شیعه را به عنوان موضوع پایان نامه ی خویش برگزیند.

از این رو به جستار در زندگی و شعر او پرداخت تا پاسخ سؤالات خویش را بیابد، سؤالاتی از این قبیل که: ابن منیر به عنوان شاعری شیعی تا چه میزان به ادب متعهد پایبند بوده؟ علت حبس او چه

بوده است؟ در چه موضوعات شعری هنرنمایی کرده؟ و ویژگیهای فنی او چون دیگر شاعران است یا که مسائل جدیدی را دربرمی گیرد

در مورد پیشینه ی تحقیق، بایدگفت که با بررسی کتابخانه های ایران و جهان از طریق اینترنت تحقیقی مستقل در زمینه ی زندگی و شعر ابن منیر نیافتم و به طور مستقل به بررسی زندگی و شعر شاعر از لابه لای کتب تاریخی پرداختم.

مباحث اصلی این تحقیق حول پنج محور دور می زند که هر یک فصلی از این پایان نامه را به خود اختصاص داده است.

محور اول: از آنجا که هر شاعری فرزند زمانه ی خویش است و حوادث سیاسی و اجتماعی بر فکرو شعر او تأثیر گذار است در این پژوهش سعی شده تا در فصلی خاص، اوضاع سیاسی-اجتماعی و فکری و فرهنگی شام در روزگار شاعر مورد بررسی قرار گیرد.

محور دوم: در مورد زندگی ابن منیر است. این فصل به بررسی زادگاه و تأثیر شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آن بر قریحه ی شعری و همین طور به علل هجرت، تبعید و حبس او می پردازد. علاوه بر این به طور مختصر معاصران، راویان شعروی و سخن بزرگان در مورد شاعر مورد بررسی قرار گرفته است.

محور سوم: از آنجا که هر شاعری معمولاً فرزند روزگار و جامعه ی خویش است، اوضاع ادبی شام از نظر مضامین و ویژگیهای فنی مورد بررسی قرار گرفته است.

محور چهارم: که فصلی خاص خود دارد به کندوکاو در موضوعات شعری ابن منیر می پردازد و بیان شده است که وی علاوه بر این که در موضوعات شعری قدیم طبع آزمایی کرده همراه با تحولات

ادبی عصر خویش به هنر نمائی در موضوعات جدید نیز پرداخته است. هرچند که بیشتر سروده های ابن منیر به خاطر مذهب و زبان گزنده اش از میان رفته اما معمولاً رایحه ای از تعهد ادبی در برخی از قصائد او دیده می شود که برگرفته از اعتقادات مذهبی اوست.

وسرانجام در محور **پنجم** به بررسی ویژگیهای فنی شعر او پرداخته ایم و سعی کرده ایم جنبه های ابداعی اسلوب وی را استخراج کنیم که بینامتنی، اسلوب گفتگو و دعا از جمله است.

این تحقیق چون دیگر پژوهشها، با مشکلاتی مواجه بود از قبیل اینکه بیشتر اشعار ابن منیر مخصوصاً اشعاری که در زمینه ی مناظرات اعتقادی او با قیسرانی است از میان رفته و همین مسئله باعث شد تا به ابیات بر جای مانده اکتفا کنم. مسئله ی دیگر کمبود منابع در زمینه ی زندگی و شعر شاعر بود که این توفیق را یافتم تا با کوشش مضاعف شخصاً به بررسی موضوعات شعری و مسائل فنی شاعر بپردازم و با مطالعه ی منابع مشابه در مورد شعر وی اظهار نظر کنم از این رو ممکن است گاه نظراتم نادرست باشد.

مهمترین منابع این تحقیق، دیوان ابن منیر طرابلسی است که به تحقیق عمر تدمری صورت گرفته ولی این دیوان همه ی قصائد ابن منیر را در بر ندارد و به گفته ی تدمری بیشتر قصائد او به خاطر تشیعش از میان رفته است؛ کاستی دیگر کتاب این است که حوادث تاریخی بیشتر قصائد را بیان نکرده است و همین مسئله پژوهشگر را واداشت تا به کتابهای دیگری چون «الروضتین ابو شامه» و «یا» خریدة القصر عماد اصفهانی» «اعیان الشیعه محسن امین» و «الغدیر علامه امینی» و دائرةالمعارفهای گوناگون مراجعه نماید.

روش کار پژوهش حاضر، طبعاً کتابخانه ای و از طریق پرونده سازی بوده است؛ پژوهنده ابتدا به گردآوری اطلاعات سپس به تقسیم بندی و تجزیه و تحلیل آنها پرداخته است.

در پژوهش سعی نگارنده بر این معطوف شده که جانبداران به قضاوت نپردازد بلکه از طریق داده های علمی به موضوع پرداخته و با نگاهی واقع بینانه شخصیت و شعر او را مورد بررسی قرار دهد تا از دایره ی حقیقت پا فراتر نهد.

در پایان از راهنمایهای استادان فاضل و ارجمندم، سرکار خانم دکتر مرضیه آباد و جناب آقای دکتر عباس عرب، کمال امتنان و تشکر را دارم.

بخش اول: کلیات

فصل اول: اوضاع سیاسی

فصل دوم: اوضاع اجتماعی

فصل سوم: اوضاع فکری و فرهنگی

فصل چهارم: زندگی نامه

فصل اول: اوضاع سیاسی شام در عصر شاعر

عصر سوم عباسی از سال (334هـ.ق./1055م) آغاز و تا پایان خلافت مستعصم، سی و هفتمین خلیفه ی عباسی، در سال 656هـ.ق. تداوم داشت. در واقع این عصر مرحله ی فروپاشی مملکت اسلام عموماً و دولت عباسی خصوصاً به شمار می رود و حوادث سیاسی مختلفی در این دوره اتفاق می افتد، اما متناسب با موضوع به ذکر حوادث سیاسی دوره ی ابن منیر از تولد تا مرگ بسنده می شود.

زمانی که ابن منیر دیده به جهان گشود شام در میان حکومت‌های مختلف تقسیم شده بود، دولتهایی چون اخشیدیان، حمدانیان و مرداسیان حکومت رانده بودند و دولتهایی دیگر پس از آنان در گوشه و کنار شام به حکومت می پرداختند. اما باید توجه داشت هنوز ریشه هائی از دولتهای گذشته در تاریخ سیاسی، اجتماعی و فرهنگی شام باقی مانده بود که نمی توان آن را نادیده گرفت؛ دولتهایی چون حمدانیان، شام را در عرصه های مختلف به عزت رساندند (ثعالبی: بی تا: 1:

15) و دولتهای دیگر یا تأثیر بسزائی نداشتند و یا با جنگهای داخلی بر سر قدرت این سرزمین را دچار آشوب و هرج و مرج کردند. (محمد کرد علی، 1389: 1: 220)

آنچه که از زندگی ابن منیر بر می آید او با سلجوقیان، صلیبیان و زنگیان هم دوره بوده و حوادث سیاسی مختلفی را تجربه کرده است.

الف) سلجوقیان:

سلجوقیان در اصل غزهای ترکمان بودند که در دوره ی حکومت سامانیان، در اطراف دریاچه ی خوارزم می زیستند و بعد از ریاست سلجوق بن دقاق، نام سلاجقه را به خود گرفتند؛ پسر سلجوق، میکائیل نام داشت که بعد از مرگ او ریاست طایفه را به عهده گرفت، وی سه پسر به نامهای «بیغو»، «چغری» و «طغرل» داشت .

ابتدای سلطنت سلجوقیان را باید همزمان با خواندن خطبه ی سلطنت برای رکن الدین ابو طالب طغرل بن میکائیل بن سلجوق در تاریخ 429 هـ ق در نیشابور دانست؛ پس از مرگ طغرل برادرزاده اش آلپ ارسلان به سلطنت رسید وی پس از تثبیت موقعیتش در عراق سپاهش را به سمت حلب و شمال شام حرکت داد و در سال 463 هـ ق حلب را محاصره کرد. در آن زمان خاندان مرداس بر حلب حکومت می کردند که شیعه مذهب بوده و نسبشان به صالح بن مرداس می رسید. (مرضیه آباد: 1386: 137) آلپ ارسلان، محمود مرداسی را به حکومت حلب گماشت و در

همان سال بود که اتسز بن اوق خوارزمی را به جنوب شام یعنی فلسطین فرستاد که تحت فرمانروائی فاطمی ها بود و مناطق «رمله» و «بیت المقدس» را تصرف کرد، وی بعد از گذشت 5 سال توانست دمشق را فتح کند. (همان: 138)

ملکشاه، پسر آلب ارسلان بعد از مرگ پدر توانست سرزمینهای تحت اشغال سلجوقیان را گسترش دهد. به علت گسترش حکومت سلاجقه، ملکشاه، کشور را به ایالات و ولایات مختلف تقسیم کرده بود و هر ولایت را یکی از شاهزادگان یا اتابکان اداره می کرد؛ اتابکان، غلامان ترک نژادی بودند که عموماً از بلاد «قبچاق» در شمال دریای سیاه توسط دولت به خدمت گرفته شدند. (حسن ابراهیم حسن، 1374: 104) سلاجقه بسیار جنگجو بوده و سرزمینهای بسیاری را نیز به همین سبب تصرف کرده بودند، آنان از جنگجویی و از جان گذشتگی هم زبانان ترک خود در این امر بهره گرفته و فرماندهی لشکر خود را به کسانی دیگر غیر از غلامان می سپردند. همچنین در موقع فرستادن شاهزادگان به حکومت ولایات، سرپرستی آنها را به دست ایشان می سپردند تا کارها در صورت لزوم با مشورت و صلاحدید اتابکان انجام شود. (عباس اقبال آشتیانی، 1385: 820)

در اواخر دوره ی سلجوقی پادشاهان و شاهزادگان درگیر جنگهای داخلی و رقابت با یکدیگر شدند و قدرتشان از دست رفت، در این حین اتابکان فرصت را غنیمت شمرده و از ضعف شاهان و اختیارات خود استفاده می کردند و هر کدام در ناحیه ای از ممالک سلاجقه استقلال به دست آورده، حکومتی را تشکیل می دادند و آن را برای فرزندان خود به ارث می گذاشتند همچون اتابکان دمشق به سرکردگی ظهیر الدین طغتنکین که تربیت پسر خردسال «تتش» سلجوقی را به عهده داشت و پس از مرگ سلطان حکومت دمشق را به دست گرفت (جرجی زیدان، 1415: 14)

232) و اتابکان دمشق را پی ریزی کرد که به «بوریون» یا «خاندان بوری» نیز معروف هستند. حکومت اتابکان دمشق زیر نظر خاندان طغتكین ادامه یافت تا اینکه به سال 549 هـ ق در زمان مجیر الدین آبق آخرین حاکم سلجوقی به دست نور الدین زنگی سقوط کرد و حاکم دمشق نیز با خواری و ذلت گریخت.

زمانی که ابن منیر از طرابلس به دمشق آمد، ظهیر الدین، حاکم آنجا بود. وی شرایط نابسامانی را در دوران حکومت این خاندان تا سقوطشان تجربه کرد.

ب) صلیبیان:

سپاه روم چندبار در عصر عباسی به مرزهای اسلام در شام حمله کرده و هر بار با شکست مواجه شده بود؛ از آن جمله مهمترین آنها، حادثه ی عموریه و دیگری حادثه ی «ملازگرد» است که در سال 463 هـ ق بین امپراطوری بیزانس و آلپ ارسلان سلجوقی رخ داد و به شکست مفتضحانه ی روم منجر شد. (مرضیه آباد، 1386: 140) می توان گفت، حادثه ی «ملازگرد» از مهمترین دلایل برپائی جنگهای صلیبی بود، چراکه اروپائیان از شکست در برابر سلجوقیان ترسیده بودند و از طریق جریحه دار کردن عاطفه ی دینی مسیحی ها بعد از ماجرای تصرف بیت المقدس به دست سلجوقیان و رفتار ناجوانمردانه ی ایشان با مسیحی ها، آنها را بر ضد مسلمانان شرق شوراندند، «وجه تسمیه ی جنگهای صلیبی را نیز به این دلیل دانسته اند که به اسم مسیحیت بر پا شده و دستگاه کلیسای مسیحی در اروپا، مردم را به جنگهای صلیبی فراخواند، اصولاً صلیبی ها، صلیب را